

<https://doi.org/10.62837/2026.3.168>

GÜLXANI (PƏNAH) VAQIF QIZI ŞÜKÜROVA

Filologiya üzrə elmlər doktoru, dosent
Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti,
Azərbaycan dili və pedaqogika kafedrasının müəllimi
Email: www.gulxani@outlook.com.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7766-7247>

AZƏRBAYCAN DİLİNİN SAFLIĞI PROBLEMI: TARIXI, NƏZƏRİ VƏ MÜASİR ASPEKTLƏR

XÜLASƏ

Azərbaycan dili türk dilləri ailəsinə mənsub olub zəngin tarixi inkişaf yolu keçmişdir. Dilin saflığı məsələsi müxtəlif dövrlərdə alimlərin, yazıçıların və dil siyasəti ilə məşğul olan qurumların diqqət mərkəzində olmuşdur. Məqalədə Azərbaycan dilinin saflığı probleminin tarixi kökləri, nəzəri əsasları və müasir dövrdə aktuallığı araşdırılır. Xüsusilə ərəb, fars və rus dillərinin Azərbaycan dilinə təsiri, terminologiya məsələləri və qloballaşma şəraitində dilin qorunması problemləri təhlil edilir. Araşdırmada dilin təmizliyinin qorunması ilə yanaşı onun təbii inkişaf prosesinin də nəzərə alınmasının vacibliyi vurğulanır. Müasir dövrdə Azərbaycan dilinin saflığının qorunması üçün dövlət siyasəti, təhsil sistemi və kütləvi informasiya vasitələrinin rolu xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Açar sözlər: Azərbaycan dili, dilin saflığı, dil siyasəti, qloballaşma, terminologiya, dil mədəniyyəti

GİRİŞ.

Dil sosial-tarixi kateqoriya olmaqla yanaşı, cəmiyyətin mədəni inkişaf səviyyəsini, milli şüurunu və kollektiv yaddaşını əks etdirən əsas vasitədir. Dil vasitəsilə xalq öz düşüncə sistemini formalaşdırır, mədəni irsini qoruyur və sosial münasibətləri tənzimləyir. Bu baxımdan dilin funksional imkanları ilə yanaşı, onun normativliyi, sabitliyi və milli özünəməxsusluğu xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Müasir dilçilikdə bu məsələlər “dil saflığı”, “dil norması”, “ədəbi dil” və “dil siyasəti” anlayışları çərçivəsində araşdırılır.

Azərbaycan dili uzun tarixi inkişaf yolu keçmiş, müxtəlif dil ailələri və mədəniyyətlərlə qarşılıqlı əlaqədə formalaşmışdır. Bu proses dilin zənginləşməsinə səbəb olsa da, müəyyən mərhələlərdə onun daxili tarazlığının pozulması təhlükəsini də yaratmışdır. Xüsusilə qloballaşma dövründə yad dil ünsürlərinin intensiv şəkildə dilə daxil olması Azərbaycan dilinin saflığı məsələsini aktual elmi problemə çevirmişdir. Bu məqalədə Azərbaycan dilinin saflığı anlayışı nəzəri baxımdan təhlil

edilir, tarixi inkişaf mərhələlərində dilə göstərilən təsirlər araşdırılır və müasir dövrdə mövcud problemlər elmi müstəvidə qiymətləndirilir.

AZƏRBAYCAN DİLİNİN SAFLIĞI PROBLEMİ: TARİXİ, NƏZƏRİ VƏ MÜASİR ASPEKTLƏR. Dil saflığı anlayışı dilçilikdə birmənalı qarşılanmayan və müxtəlif yanaşmalarla izah olunan terminlərdən biridir. Ümumilikdə dil saflığı dedikdə, dilin öz struktur qanunlarına uyğun şəkildə inkişaf etməsi, leksik, qrammatik və fonetik sisteminin əsassız xarici müdaxilələrdən qorunması nəzərdə tutulur. Burada əsas məsələ dilə daxil olan yad ünsürlərin sayından çox, onların funksional zəruriliyi və sistemliliyi ilə bağlıdır.

Struktural dilçilik nöqtəyi-nəzərindən dil saflığı dil sisteminin daxili tarazlığının qorunması kimi izah olunur. Əgər yeni söz və ya termin dilin fonetik, morfoloji və semantik sistemə uyğunlaşarsa, bu, təbii inkişaf prosesinin tərkib hissəsi hesab olunur. Əksinə, uyğunlaşma baş vermirsə və paralel formalar normativliyi pozursa, bu, dil saflığına təhlükə yaradır.

Sosiolinqvistik yanaşmada isə dil saflığı cəmiyyətin dil davranışı ilə əlaqələndirilir. Burada əsas diqqət dilin sosial funksiyalarına, prestij amilinə və danışanların dil seçiminə yönəldilir. Məlumdur ki, bəzi hallarda yad dil vahidlərinin istifadəsi kommunikativ zərurətdən deyil, sosial prestij motivlərindən irəli gəlir. Bu isə dil saflığı probleminin əsas mənbələrindən biri hesab olunur.

Azərbaycan dilinin tarixi inkişaf mərhələləri və dil təmasları. Azərbaycan dilinin formalaşması və inkişafı türk dilləri ailəsinin ümumi qanunauyğunluqları çərçivəsində baş vermişdir. Erkən orta əsrlərdən etibarən Azərbaycan ərazisində oğuz türklərinin dili əsas ünsiyyət vasitəsi olmuş, bu dil sonradan yazılı ədəbi dil səviyyəsinə yüksəlmişdir. Lakin coğrafi mövqe və tarixi şərait Azərbaycan dilinin müxtəlif dillərlə uzunmüddətli təmasda olmasına səbəb olmuşdur. Akademik Nizami Cəfərov “Azərbaycan türkcəsinin təşəkkülü tarixinə dair” məqaləsində “ümumtürkcənin varisi” Azərbaycan türkcəsinin olduğunu, “lakin Azərbaycanın etnolinqvistik coğrafiyasının kifayət qədər mürəkkəb, rəngarəng olması həmin ərazidə tarixən heç də o qədər sadə olmayan etnolinqvistik proseslərin getdiyini” göstərdiyini yazır. “Qədim (ümum-) türk dili təxminən e.ə. I minilliyin ortalarında Altay dilinin bölünməsi ilə əlaqədar olaraq təşəkkül tapıb formalaşmışdır. Həmin bölünmə prosesi isə, görünür, bir neçə min il davam etmişdir (e.ə. IV-III minilliklərdən e.ə. I minilliyə qədər). Ona görə də eramızdan əvvəlki minilliklərdə prototürkcədən, yaxud Altay dilinin türk, moңqol və tunqus-mancur “dialekt”lərindən danışmaq mümkündür.” (1.7)

I minilliyin ortalarından başlayaraq əvvəl qədim türk (run), sonra uyğur, daha sonra ərəb əlifbası ilə yazılmış ümumtürk abidələrinin qədim türk epos təfəkkürünün bilavasitə “təzyiq”i altında yarandığı, “Qədim türkcəni yekunlaşdıraraq orta türkcənin (artıq müxtəlif türk dialektləri-dillərindən ibarət olan türkcənin) perspektivlərini nümayiş etdirən M. Kaşqari “Divan”ı (2) ümumtürkcənin yalnız ifadə imkanlarının genişliyini, yüksək normativlik səviyyəsini deyil, həm də müsəlman dünyasında get-

gedə artan mədəni, siyasi nüfuzunu təsdiq etdiyi, “türk dili ilə ərəb dilinin atbaşı bərabər yürüdüklərini” göstərdiyi, “Divani-lügət-it-türk”ün müxtəlif “türk tayfa dillərinin, dialektlərinin birinin digərindən az və ya çox dərəcədə fərqlənməsini göstərməklə kifayətlənmədiyi, həmin dilləri, dialektləri birləşdirən ümumi cəhətləri daha çox təzahür etdirməklə müəllifin belə bir ideyasını” uğurla əks etdirdiyi qeyd edilir.

Bununla belə, qədim (ümum-) türk dilinin artıq biri digərindən həm fonetik, həm leksik, həm də müəyyən dərəcədə qrammatik baxımdan fərqlənən dialektlərə-dillərə bölünməsinin davam etdiyini, bu prosesin aşağıdakı amillərin təsiri ilə getdiyini qeyd edir:

- 1) türkcənin müxtəlif dialektlərə (nəticə etibarilə dillərə) bölünməsi üçün daxili meyli;
- 2) coğrafi ayrılma, təcrid olunma;
- 3) ictimai-siyasi ayrılma, təcrid olunma (xüsusilə, müxtəlif türk dövlətlərinin meydana gəlməsi).

Azərbaycan dilinin formalaşması və inkişafı prosesində müxtəlif dillərin təsiri müşahidə olunmuşdur. Orta əsrlərdə ərəb və fars dillərinin təsiri xüsusilə güclü olmuşdur. Orta əsrlərdə ərəb dili elmi və dini dil, fars dili isə saray və ədəbiyyat dili kimi geniş yayılmışdır. Bu dövrdə Azərbaycan dilinə əsasən terminoloji və leksik səviyyədə çoxlu ərəb və fars mənşəli sözlər daxil olmuşdur. “Elm”, “mədəniyyət”, “ədəbiyyat”, “təhsil”, “ictimaiyyət” kimi sözlər bu təsirin nəticəsidir.

XIX əsrdə maarifçilik hərəkatı dövründə dilin sadələşdirilməsi və xalq dilinə yaxınlaşdırılması məsələsi ön plana çıxmışdır. Bu dövrdə bir sıra ziyalılar Azərbaycan dilinin saflığını qorumağın vacibliyini vurğulamış və ana dilinin inkişafı üçün mühüm addımlar atmışlar.

Qeyd etmək lazımdır ki, həmin dövrdə bu sözlər dilin daxili sistemində uyğunlaşmış, fonetik və morfoloji baxımdan milliləşmişdir. Buna görə də bu leksik təbəqə müasir dilçilikdə dil saflığına təhlükə yaradan faktor kimi deyil, tarixi inkişafın təbii nəticəsi kimi qiymətləndirilir.

***

XIX əsrin əvvəllərindən etibarən Azərbaycan dilinə rus dilinin təsiri güclənmişdir. Bu təsir xüsusilə idarəçilik, hərbi terminologiya, elm və texnika sahələrində özünü göstərmişdir. Sovet dövründə rus dili ittifaq miqyasında aparıcı dil olduğu üçün Azərbaycan dilinin funksional imkanları müəyyən qədər məhdudlaşdırılmış, bir çox sahələrdə rus dilindən birbaşa istifadə üstünlük təşkil etmişdir. Sovet dövründə isə rus dilinin təsiri güclənmiş və bir çox sahələrdə rus mənşəli sözlər geniş yayılmışdır. Bununla belə, Azərbaycan dilinin inkişafı və normalaşdırılması istiqamətində də mühüm işlər görülmüşdür.

Bu mərhələdə dilə daxil olan rus mənşəli sözlərin bir qismi bu gün də aktiv şəkildə işlədilir. Lakin problem ondan ibarətdir ki, bu sözlərin bəziləri Azərbaycan

dilində mövcud qarşılıqları olmasına baxmayaraq uzun müddət normativ status qazanmışdır. Bu hal dil saflığı baxımından mübahisəli məsələlərdən biridir.

Müstəqillik dövründə dil siyasəti və normativləşmə. Azərbaycan Respublikasının müstəqillik qazanmasından sonra dil məsələsi dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir. Azərbaycan dili dövlət dili statusu almış, onun bütün rəsmi və ictimai sahələrdə tətbiqi hüquqi baxımdan təmin edilmişdir. Bu dövrdə dilin normativ bazasının möhkəmləndirilməsi, terminologiyanın milliləşdirilməsi və ədəbi dil normalarının bərpası istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır.

Terminologiya komissiyalarının yaradılması, normativ lüğətlərin hazırlanması və dil haqqında qanunların qəbulu dil saflığının qorunması baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bununla belə, normativ sənədlərin mövcudluğu dilin praktik istifadəsində bütün problemləri avtomatik olaraq həll etmir. Dil siyasətinin effektivliyi onun cəmiyyət tərəfindən qəbul olunması və gündəlik ünsiyyətdə tətbiqi ilə ölçülür.

Qloballaşma şəraitində Azərbaycan dilinin saflığı problemi. XXI əsrdə qloballaşma prosesi dillərin qarşılıqlı təsirini daha da intensivləşdirmişdir. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı, beynəlxalq əməkdaşlıq və rəqəmsal media ingilis dilinin qlobal statusunu möhkəmləndirmişdir. Bu vəziyyət Azərbaycan dilinə də ciddi təsir göstərir.

Xüsusilə iqtisadiyyat, biznes, informasiya texnologiyaları və marketing sahələrində ingilis mənşəli terminlərin geniş yayılması müşahidə olunur. Bir çox hallarda bu terminlərin Azərbaycan dilində qarşılığı mövcud olsa da, yad formalar üstünlük təşkil edir. Bu isə terminoloji xaosa və normativ qeyri-sabitliyə səbəb olur.

Dilçilik baxımından əsas problem terminlərin dilin daxili imkanları hesabına yaradılması mexanizminin zəifləməsidir. Əgər bu tendensiya davam edərsə, uzunmüddətli perspektivdə dilin funksional müstəqilliyi təhlükə altına düşə bilər.

Kütləvi informasiya vasitələri və dil norması. Kütləvi informasiya vasitələri müasir dövrdə dilin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Televiziya, radio və internet media platformaları dil nümunələrinin geniş auditoriyaya yayılmasına səbəb olur. Buna görə də mediada istifadə olunan dil normativ və ədəbi baxımdan düzgün olmalıdır.

Təəssüf ki, bəzi media qurumlarında dilə laqeyd münasibət müşahidə olunur. Normativ qaydalara uyğun olmayan söz və ifadələrin, jarqonların və yad dil elementlərinin nəzarətsiz istifadəsi dil saflığına mənfi təsir göstərir. Bu baxımdan media əməkdaşlarının dil məsuliyyəti məsələsi elmi və praktiki müstəvidə ciddi şəkildə müzakirə olunmalıdır.

Təhsil sistemində dil saflığının təmin olunması. Dil saflığının qorunmasında təhsil sistemi əsas institusional mexanizmlərdən biridir. Məktəblərdə və ali təhsil müəssisələrində ana dilinin tədrisi yalnız qrammatik biliklərin ötürülməsi ilə

məhdudlaşmamalıdır. Təhsil prosesi şagird və tələbələrdə dil şüuru formalaşdırmalı, ədəbi dil normalarına hörmət aşılmalıdır.

Ali məktəblərdə terminologiya məsələlərinə xüsusi diqqət yetirilməli, ixtisas fənlərinin tədrisində milli terminlərdən istifadəyə üstünlük verilməlidir. Bu, həm elmi dilin inkişafına, həm də dil saflığının qorunmasına xidmət edir.

Dil saflığı və milli identiklik. Dil saflığı problemi milli identiklik məsələsi ilə birbaşa bağlıdır. Dil milli özünüdərkən əsas komponentlərindən biri olduğu üçün onun deqradasiyası milli kimliyin zəifləməsinə səbəb ola bilər. Tarixi təcrübə göstərir ki, dilini qoruyan xalqlar mədəni və siyasi baxımdan daha davamlı olmuşlar.

Azərbaycan dilinin saflığının qorunması yalnız lingvistik məsələ deyil, həm də milli təhlükəsizlik və mədəni suverenlik məsələsidir. Bu baxımdan dilə münasibət strateji yanaşma tələb edir.

NƏTİCƏ

Aparılan təhlillər göstərir ki, Azərbaycan dilinin saflığı problemi çoxaspektli və dinamik xarakter daşıyır. Dilin tarixi inkişafı, sosial funksiyaları və müasir qloballaşma şəraiti bu problemi daha da mürəkkəbləşdirir. Dil saflığının qorunması üçün normativ tədbirlərlə yanaşı, ictimai şüurun formalaşdırılması, təhsil və media sahəsində sistemli fəaliyyət zəruridir.

Nəticə etibarilə, Azərbaycan dilinin saflığının təmin olunması onun inkişafının qarşısını almaq deyil, əksinə, milli əsaslar üzərində sağlam və davamlı inkişafını təmin etmək deməkdir. Bu isə yalnız dövlətin deyil, bütövlükdə cəmiyyətin ortaq məsuliyyətidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Nizami Cəfərov. Seçilmiş əsərləri. I cild (5 cildə). Bakı. "Elm", 2007
2. Mahmud Kaşğari. "Divanü Lüğat-it-Türk". 4 cildə. Tərcümə və nəşrə hazırlayan Ramiz Əsgər, Bakı: "Ozan", 2006
3. Баскаков Н. А. Введение в изучение тюркских языков. Н. А. Баскаков. Изд. 2-е, испр. и доп. М.: Высшая школа, 1969. 384 с.
4. Əhməd Cəfəroğlu. Türk dili tarixi. İstanbul. 1984.

GÜLXANI (PƏNAH) VAQIF QIZI ŞÜKÜROVA

ABSTRAKT

The Problem of Purity of the Azerbaijani Language: Historical, Theoretical and Modern Aspects.

The Azerbaijani language belongs to the Turkic language family and has undergone a long historical development. The issue of language purity has been the focus of linguists, writers and language policy institutions in different historical

periods. This article examines the historical roots, theoretical foundations and modern relevance of the problem of the purity of the Azerbaijani language. In particular, the influence of Arabic, Persian and Russian languages on Azerbaijani, issues of terminology and the preservation of the language in the context of globalization are analyzed. The study emphasizes the importance of preserving language purity while also considering its natural development. In modern times, state language policy, education and mass media play an important role in protecting the purity of the Azerbaijani language.

Keywords: Azerbaijani language, language purity, language policy, globalization, terminology, language culture

АННОТАЦИЯ

Проблема чистоты азербайджанского языка: исторические, теоретические и современные аспекты

Азербайджанский язык относится к тюркской языковой семье и прошёл длительный путь исторического развития. Вопрос чистоты языка в разные периоды находился в центре внимания учёных, писателей и организаций, занимающихся языковой политикой. В статье рассматриваются исторические корни, теоретические основы и современная актуальность проблемы чистоты азербайджанского языка. Особое внимание уделяется влиянию арабского, персидского и русского языков на азербайджанский язык, вопросам терминологии и сохранению языка в условиях глобализации. Подчеркивается важность сохранения чистоты языка при учёте его естественного развития. В современный период важную роль в защите чистоты азербайджанского языка играют государственная языковая политика, система образования и средства массовой информации.

Ключевые слова: азербайджанский язык, чистота языка, языковая политика, глобализация, терминология, культура речи

Rəyçi: filologiya elmlər doktoru, professor Səhər Orucova